

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Ahmed b. Süleyman

*Divânü şî'ri'l-İmâm el-Mütevekkil-
'Alellâh Ahmed b. Süleymân, Kaşide-
tü'l-İmâm el-Mütevekkil ilâ Neşvân el-
Hîmyerî, er-Risâletü'l-Mütevekkiliyye
fî hetki estâri'l-İsmâ'iliyye, Kitâbü'l-
'Umde Şerhu'r-Risâleti'l-Hâsimiyye*
(yazma nüshaları ve diğer eserleri için bk.
Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 699; Abdul-
lah Muhammed el-Habeşî, s. 589-591; Ab-
düsselâm b. Abbas el-Vecîh, s. 114-116).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülbâki b. Abdülmecid el-Yemânî, *Târîhu'l-
Yemen: el-Müsemmâ Behcetü'z-zemen fi târi-
hi'l-Yemen* (nşr. Mustafa Hicâzî), Beyrut 1985,
tür.yer.; Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, *Gâyetü'l-
emânî fi aḥbârî'l-Kuṭri'l-Yemânî* (nşr. Saîd Ab-
dülfettâh Âşûr), Kahire 1388/1968, s. 296-318;
Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 699; Ahmed Hüseyin
Şerefeddin, *el-Yemen 'abre't-târîh*, Âbidin
1384/1964, s. 210-211; Hasan Süleyman Mah-
mûd, *Târîhu'l-Yemenî's-siyâsî fi'l-'aşri'l-İslâmî*,
Bağdad 1969, s. 218, 234-236; M. Yahyâ el-Had-
dâd, *et-Târîhu'l-'âm li'l-Yemen*, Beyrut 1407/
1986, II, 358-368; Abdullah b. Abdülkerîm el-Cü-
râfî, *el-Muḳteṭâf min Târîhi'l-Yemen*, Beyrut 1407/
1987, s. 125-127, 175, 178-179; Ahmed b. Mu-
hammed eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemenî'l-fikri fi'l-'aş-
ri'l-'Abbâsî*, Beyrut 1407/1987, I, 454-473; Ey-
men Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-meżâhibi'd-dîniyye fi
bilâdi'l-Yemen*, Kahire 1408/1988, s. 265-266;
Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fik-
ri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 588-
591; Hüseyin Abdullah el-Ömerî, "Ahmed b. Sü-
leymân b. Muḥammed", *el-Mevsû'atü'l-Yeme-
niyye*, Beyrut 1412/1992, I, 53; Abdüsselâm b.
Abbas el-Vecîh, *A'lâmü'l-mü'ellifîne'z-Zeydiyye*,
Amman 1420/1999, s. 114-116; C. L. Geddes,
"Hamdânids", *EJ²* (Ing.), III, 125; W. Madelung,
"Muṭarrifiyya", a.e., VII, 772-773; a.m.f., "Zay-
diyya", a.e., XI, 480.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MÜTEVEKKİL - ALELLAH,**Ca'fer b. Muhammed**

(المؤكل على الله جعفر بن محمد)

Ebû'l-Fazl el-Mütevekkil - Alellâh Ca'fer
b. Muhammed el-Mu'tasım
el-Hâsimî el-Abbâsî
(ö. 247/861)

Abbâsî halifesi
(847-861).

Şewal 206'da (Mart 822) Bağdat yakın-
larındaki Femüssilḥ'ta doğdu. Babası Ha-
life Mu'tasım - Billâh, annesi Türk asıllı bir
hanım olan Şücâ'dır. Halifelüğünden önce-
ki hayatına dair yeterli bilgi bulunmayan
Mütevekkil'in 227 (842) yılında hac emri
olarak Mekke'ye yaptığı yolculuk dışında
başşehir Sâmerâ'dan ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Halife Vâsiḳ - Billâh veliaht tayin etme-
den vefat edince Abbâsî tarihinde ilk de-

fa devlet erkânı yeni halifeyi seçmek için
toplandı. Kâdilkudât İbn Ebû Duâd, Vezir
İbnü'z-Zeyyât, Muhammed b. Abdülmelik,
aralarında İnâk et-Türki ve Vasîf'in de bu-
lunduğu Türk kumandanları ile diğer dev-
let görevlilerinin katıldığı toplantıda Vâ-
siḳ'in oğlu Muhammed'in hilâfet makamı-
na getirilmesi kararlaştırıldı. Fakat küçük
yaşta olması itirazlara yol açtı. Vasîf ve di-
ğer Türk kumandanlarının destekleri son-
ucu Vâsiḳ - Billâh'ın kardeşi Ca'fer, Müte-
vekkil - Alellah lakabıyla halife ilân edildi (24
Zilhicce 232 / 11 Ağustos 847).

Mütevekkil, ilk iş olarak Vâsiḳ - Billâh za-
manında halifeyi kendisine karşı kıskırtan
Vezir İbnü'z-Zeyyât'ı azletti. Ardından yol-
suzlukla suçlanan bazı divan başkanlarıyla
çeşitli devlet görevlilerinin işlerine son
verdi. Büyük miktarlara ulaşan mal varlık-
larının müsadere edilmesini emretti. İlk
zamanlarında devlet işlerini bizzat takip
eden Mütevekkil 233 (848) yılı sonlarında
vezirliğe Muhammed b. Fazl el-Cerçerâ'yi
getirdi. Bir süre sonra onun yerine Türk
asıllı Ebû'l-Hasan İbn Hâkân'ı tayin etti
(236/850). Mütevekkil, daha sonra Halife
Me'mûn'un başlatıp Mu'tasım ve Vâsiḳ -
Billâh'ın devam ettirdiği siyasî, dinî ve fikrî
politikalarda değişikliklere yöneldi. Otorite-
sini güçlendirmek için devlet içindeki nü-
fuzlu unsurlarla mücadeleye girişti, halkı
memnun eden bir politika takip etti. Bu da
yeni bir siyasî - dinî eğilimle kendini göster-
di. Bu doğrultuda önce Mu'tezilî siyasete
karşı çıkarak devletin ve toplumun gün-
demindeki halku'l-Kur'an'la ilgili dinî tar-
tışmaları ve Mu'tezile'nin görüşünü benim-
semeyenler üzerinde uygulanan baskıyı son-
a erdirdi (bk. MİHNİ). Kur'an'ın mahlûk
olduğu konusundaki tartışmalar yasaklan-
dı. Mihnenin tam anlamıyla ortadan kalk-
ması Başkadî Ebû'l-Velîd Muhammed'in
görevinden azledilmesiyle gerçekleşti (237/
851-52). Mütevekkil bu tarihten sonra mu-
hafazakâr Sünnî âlimlerinin hâmisî oldu.
Mihne sebebiyle tutuklu bulunanları ser-
best bıraktı. Mu'tezile'nin ileri gelenlerin-
den Kâdilkudât İbn Ebû Duâd'ı uzaklaştı-
rıp yerine Yahyâ b. Eksem'i getirdi. Sün-
niliğin yaygınlaştırılmasına çalıştı. Mihne
döneminde muhalefetin âdeta öncülüğü-
nü yapmış olan Ahmed b. Hanbel'e yakınlık
gösterdi, Hanefî âlimlerini önemli gö-
revlere getirdi.

Türk kumandanlarının nüfuzundan ra-
hatsızlık duyan halifenin bu husustaki ilk
icraatı İnâk et-Türki'yi bertaraf etmek ol-
du. İnâk hac dönüşü Bağdat'ta düzenle-
nen bir suikast sonucu öldürüldü (235/
849). Mütevekkil aynı yıl üç oğlu Müntasır,

Mu'tez ve Müeyyed'i sırayla veliaht tayin
etti. Bu tayindeki maksadını etraflıca açık-
ladığı uzun bir ahidnâme çıkarttı (Taberî,
IX, 176-180). Siyasî ve sosyal faaliyetleri ve
müslümanlara karşı davranışları sebebiyle
halktan gelen yoğun şikâyetler üzerine
zimmîlerle ilgili sınırlayıcı birtakım karar-
lar aldı (235/850, 239/853).

Öte yandan diğer Abbâsî halifeleri gibi
Mütevekkil de Hz. Ali evlâdına karşı şiddet
ve baskı politikası uyguladı. Bu hususta
aşırı tavırlarıyla dikkat çeken halife Ali b.
Cehm, şair Şâmî, İbn Lüey, Ömer er-Ruh-
hacî, Vezir Ubeydullah b. Yahyâ gibi Hz. Ali
ve evlâdına karşı nefret hisleriyle dolu ki-
şileri önemli görevlere getirdi. Ali evlâdı
aleyhinde şiir söyleyen şairlere ihسانlarda
bulundu. Hz. Ali ile sürekli alay etti ve Ali
evlâdının her hareketinden şüphe duydu.
Fedek arazisini Ali evlâdından geri alarak
yakınlarından birine iktâ etti. Hz. Ali ve ev-
lâdına sevgisiyle tanınan edip İbnü's-Sik-
kî'ti işkenceyle öldürttü (244/858). Müte-
vekkil döneminde Ali evlâdına karşı gerçek-
leştirilen baskıcı uygulamalardan ilki ve en
önemlilerinden biri onuncu imam Ali el-
Hâdî'nin Sâmerâ'ya sürülerek göz hapsin-
de tutulmasıdır. Ali evlâdından Muham-
med b. Muhammed'i Rey'deki faaliyetle-
rinden dolayı Horasan Valisi Abdullah b.
Tâhir yakalatarak hapse attırdı ve Muham-
med hapiste öldü; aynı şekilde Yahya b.
Ömer el-Hüseyinî tutuklanıp Bağdat'ta hap-
sedildi (235/849-50). 236 (850-51) yılında
Hz. Hüseyin'in türbesinin ve etrafındaki ya-
pıların yıkılmasını, kabrin bulunduğu ara-
zinin bahçe haline getirilmesini ve halkın
burayı ziyaret etmesine engel olunmasını
isteyen halife, aynı yıl Mısır Valisi İshak b.
Yahyâ'ya emir verip Mısır'da bulunan Ali
evlâdının Medine'ye sürülmesini emretti.
Daha sonra Mısır'daki Ali evlâdı ikinci bir
sürgüne tâbi tutuldu (242/856). Ali evlâ-
dından sevilen bir isim olan Kâsım b. Ab-
dullah b. Hüseyin de Medine'den Sâmer-
râ'ya götürülüp zehirletilerek öldürüldü.
Zeydî liderlerinden Ahmed b. İsâ el-Hü-
seyinî takibata uğrayınca halifenin ölümü-
ne kadar gizlenmek zorunda kaldı (247/
861). Halifenin bu politikasından Ahmed b.
Hanbel de nasibini aldı ve Ali evlâdından
birini sakladığı ithamıyla evi arandı. Ali ev-
lâdından Muhammed b. Sâlih'in Medine
yakınlarında Süveyka'daki isyanı Ebû's-Sâc
kumandasındaki birlikler tarafından bastırıldı.
Rey, Taberistan ve diğer bölgelerdeki
küçük çaplı hareketler de önledi.

Mütevekkil'in hilâfet dönemi barış için-
de geçmekle beraber zaman zaman sınır
eyaletlerinde bazı isyanlar meydana gel-

di. Bunların ilki 234 (848-49) yılında Azerbaycan'da İbn Buays tarafından başlatıldı. Boğa es-Sagîr bölgeye gönderilerek isyan bastırıldı (235/849-50). Mütevekkil'i meşgul eden ayaklanmaların en tehlikelisi 237'de (852) İrmîniye'de patlak verdi. Ermeni beyleri vali ile beraberindeki askerleri öldürdüler. İsyanın büyümesi üzerine Mütevekkil, Boğa el-Kebîr'i büyük bir orduyla bölgeye sevketti. Boğa el-Kebîr dört yıl boyunca bölgede kaldı ve karışıklıkları tamamen önledi. Doğu Sudan'daki Nûbe'de Beceliler 241 (855-56) yılında antlaşmayı bozarak bölgedeki müslümanlara yönelik saldırılarını arttırdılar. Muhammed b. Abdullah el-Kummî kumandasında gönderilen büyük bir ordu Beceliler'i ağır zayıyata uğrattı ve onlarla yeniden antlaşma yapıldı.

Mütevekkil Bizans'a karşı seferleri sürdürdü. Sınır bölgelerindeki İslâm kara ordusunun gücünü anlayan Bizans, özellikle Girit'e yapılan yardımları kesmek amacıyla 238'de (853) büyük bir deniz filosuyla âni olarak Mısır sahillerinde Dimyat'a saldırdı. Bu saldırıdan sonra Mütevekkil sahillerdeki önemli merkezlerle kaleler inşa edilmesini emretti. Sugûr Valisi Ali b. Yahyâ 239 (853-54) yılından itibaren Bizans topraklarına seferler düzenleyip iç kısımlara kadar ilerledi. 241'de (855-56) iki devlet arasında esir mübadelesi yapıldı. Aynı yıl Bizans Suriye sınır hattındaki Aynizerbâ'ya saldırdı. Bunun üzerine Ali b. Yahyâ Şam sınırından Bizans topraklarına girdi. Mütevekkil Bizans'a kış seferine de çıkılmasını emretti. Harekete geçen Boğa el-Kebîr Orta Anadolu'daki Samâlû'yu fethetti (244/ 858). Sugûr birliklerinin artan saldırıları üzerine Bizans 245'te (859) esir değişimi istedi. Ancak bu talepten kısa bir süre sonra Sümeysât'a saldırdı. Bu saldırıya karşı Ali b. Yahyâ harekete geçip Bizans hâkimiyetindeki Lû'lüe Kalesi'ni (bugün Ulukışla yakınlarında) teslim aldı. Aynı yıl Fazl b. Karin kumandasındaki donanma Bizans'ın Akdeniz'de faal bir ticaret limanı olan Antalya Kalesi'ni zaptetti. Deniz kuvvetlerine ağırlık veren Mütevekkil, donanmayı Suriye sahil şehirlerine yerleştirip buralarda harekâta hazırlıklı deniz birlikleri meydana getirdi.

Türk kumandanlarının nüfuzunu kırmak için Mütevekkil, başşehirini Arap unsurun ağırlıklı olarak bulunduğu Dimaşk'a nakletmeyi kararlaştırdı. Bu maksatla veziri Ubeydullah b. Yahyâ, başmüşaviri Feth b. Hâkân el-Fârisî ve diğer görevlilerin bulunduğu kalabalık bir heyetle Sâmerrâ'dan ayrılıp Safer 244'te (Mayıs 858) Dimaşk'a geldi. Başşehirin Dimaşk'a nakli ordudaki

Türk birlikleri arasında huzursuzluğa yol açtı. Türk askerleri Irak'a dönmek için gösteri yapmaya başladılar. Diğer taraftan Mütevekkil Dimaşk'ın iklimine uyum sağlayamadı, ordunun da yoğun baskısı üzerine aynı yıl Sâmerrâ'ya dönmek zorunda kaldı. Türk kumandanları ile arasındaki ihtilâfın büyümesi üzerine Sâmerrâ yakınlarında Ca'feriye (Mütevekkiliye) adını verdiği şehrin inşasını emreden Mütevekkil kısa süre sonra buraya taşındı (246/860). Arap, Fars ve diğer unsurlardan oluşan yeni askerî birlikler kurdu. Bu unsurlar arasındaki çekişmeden faydalanarak hepsini kontrol altında tutmayı hedeflemekteydi. Ancak bu durum kriz dönemlerinde daha yıkıcı hizip kavgalarını doğurdu.

Mütevekkil'in Türkler'e yönelik politikası ve veliaht tayin ettiği oğullarına karşı hissi ve yanlış tutumu onun öldürülmesinin başlıca sebebi oldu. Büyük oğlu Müntasır'a veliaht tayininde ilk sırayı verdiği halde daha sonra saray entrikalarının tesiri ve Müntasır'la aralarındaki görüş ayrılığının dolaylı ikinci sıradaki Mu'tezzi'ne öne almayı kararlaştırdı. Velihtlikten çekilmeyi kabul etmeyen Müntasır Türk kumandanları ile iş birliği yapma yolunu seçti. Mütevekkil, Türk kumandanlarının Müntasır'la beraber düzenlediği suikast sonucu Ca'ferî sarayında öldürüldü (4 Şevval 247 / 11 Aralık 861). Aynı gün sarayda defnedilen Mütevekkil'in yerine Müntasır-Billâh geçti. Mütevekkil'in katli İslâm tarihinde bir halifeye karşı muhafız birlikleri tarafından işlenen ilk cinayettir. Onun katliyle halifelerin siyasi nüfuzları yanında mânevî nüfuzları da zayıflamaya başladı. Bu olay, bir asırdan fazla bir süre idarî iktidarda bulunan güçlü Abbâsî hükümdarlarının hızlı bir şekilde gerilemelerinin başlangıcını teşkil etmiştir.

Mütevekkil dönemi ilmi ve kültürel açıdan parlak bir devir olmuş, önceki dönemlerde büyük gelişme gösteren tercüme hareketinin ardından yoğun bir telif devri başlamıştır. Mütevekkil'in dinî konulardaki tartışmaları yasaklaması sonucu Mu'tezile kelâmcılığı ve felsefe alanındaki çalışmaların canlılığını kaybetmesine karşılık hadis alanındaki çalışmalar hızlanmış, pek çok muhaddis onun desteğini görmüştür. Zünnûn el-Mısri, Hâtim el-Esam, Muhâsibî, Bâyezîd-i Bistâmî gibi zâhid ve sûfiler Mütevekkil zamanında yaşamıştır. Onun saray hekimleri ve nedimleri arasında yer alan Buhtîşû' b. Cebrâil, Huneyn b. İshak, Yuhannâ b. Mâseveyh, Ali b. Rabben et-Taberî gibi şahsiyetler tercüme, tedris ve telif faaliyetleriyle tıbbî gelişmelere önemli katkılarda bulunmuşlardır. Edebiyattan

anlayan ve şiir yazdığı bilinen Mütevekkil'in âlimlere, edip ve şairlere yüksek miktarlarda hediyeler verdiği kaydedilmektedir. İbnü's-Sikkît, Ebû Osman el-Mâzinî, Müberred onun ihsanlarına mazhar olanlardan bazılarıdır. Feth b. Hâkân el-Fârisî, İbrâhim b. Abbas es-Sûlî gibi üst düzey devlet görevlileri edebiyatta dönemin tanınmış simalarındandı. Câhiz ve İbn Kuteybe gibi çok yönlü müellifler sarayın himayesini görmüş, Belâzürî saray danışmanları içinde yer almıştır. Buhtîrî, Ali b. Cehm, Mervân b. Ebû'l-Cenûb, Hüseyin b. Dahhâk gibi pek çok ünlü şair Mütevekkil'in nedimleri arasına girmiş ve onun politikalarını desteklemiştir. Mûsiki ile de ilgilenen Mütevekkil mûsiki ustalarının en büyük destekçisi olmuştur. Büyük mûsiki nazariyecilerinden İshak el-Mevsilî, öğrencisi Amr b. Bâne, As'as, Ebû Haşîşe, İbnü'l-Hafsî ve Ahmed b. Sadaka onun nedimlerinden bazılarıdır.

Siyasî rakiplerine karşı acımasız olan Mütevekkil halka âdil ve hoşgörülü davranmaya özen göstermiş, bu konuda devlet görevlilerini uyarılmış, halkın menfaatine olan muamelelerde kendisine danışılmamasını, halkın aleyhine bir durum söz konusu olduğu takdirde mutlaka kendisine bildirilmesini emretmiştir. Vergi konusunda da birtakım düzenlemeler yapmış, mahallî ve kamerî takvimler yerine güneş takvimine geçerek vergi dönemini hasat mevsiminin arkasına almıştır. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturan haraç vergisinin ödeme zamanının hasat sonrasına alınması çiftçilere vergilerini ödeme konusunda büyük bir kolaylık sağlamıştır.

Mimarîye yeni bir üslup geliştirecek kadar yakın ilgi duyan Mütevekkil giriştiği büyük çaptaki imar faaliyetleriyle başşehir Sâmerrâ'yı genişletmiş, burada günümüze kadar ayakta kalabilen meşhur Sâmerrâ Ulucamii ile yirminin üzerinde saray ve köşk inşa ettirmiştir. Sâmerrâ yakınlarında kendi adıyla anılan bir şehir kuran Mütevekkil, Mekke su yollarındaki büyük çaplı ıslah çalışmalarında bulunmuş, Kâbe'nin onarımı ve tezyinatına önem vermiştir. 247 (861) yılında Nil'in mevsimlere göre su seviyesini ölçmek ve yıllık su taşmalarını hesaplamak için yeni bir mikyas (nilometre) inşa ettirmiştir.

Kaynaklarda son derece cömert bir kişi olarak tanıtılan Mütevekkil devlet hazinesini ölçsüz şekilde kullanmış, inşa ettirdiği binalar için büyük meblağlara ulaşan harcamalar yapmış, saraylarda düzenlediği muhteşem ziyafetler ve şairlere verdiği câize ve bağışlar devlet hazinesini tü-

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Ca'fer b. Muhammed

kenme noktasına getirmiştir. Sarayında içki ve eğlence meclisleri tertip etmiş, onun döneminde sarayda oyun, eğlence ve mizah bir hayli yaygınlaşmış, yakınları ve halk da bu hususlarda onu takip etmiştir. Latife ve nüktelerden hoşlanan, kendisi de nüktedan biri olan Mütevekkil nevruz merasimlerinden büyük keyif alır, oyunculara ve halka para dağıtırdı. İbnü'n-Nedîm, satranç hakkında ilk defa eser yazan Adî ve Râzî'nin Mütevekkil'in huzurunda satranç oynadıklarını kaydeder.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 43-44; Kindî, *el-Vü-lât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 196-203, 451, 462-468; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Târîhu'l-ḥulefâ* (nşr. M. Mutî' el-Hâfız), Beyrut 1406/1986, s. 42-43; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medine 1410, I, 208-212; Belâzürî, *Fütûḥ* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1407/1987, s. 160-162, 199, 221 vd., 296 vd., 417-418, 615, 625; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 484-492; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 154-234; İbn Abdürabbih, *el-İkḍü'l-ferîd* (nşr. Ahmed Emîn v.dğr.), Beyrut 1983, V, 122 vd.; ayrıca bk. İndeks; İbnü'l-Bitrîk, *et-Târîhu'l-mecmû'f* (nşr. L. Şeyho v.dğr.), Beyrut 1909, s. 62-65; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 85-128; Makdisî, *el-Beḍ' ve't-târîh* VI, 120-123; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egâni*, bk. İndeks; a.mlf., *Meḳâtilü't-Tâlibiyîn* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 597-635; Ebû Ali et-Tenûhî, *Niṣvârü'l-muḥâdara* (nşr. D. S. Margoliouth), Kahire 1918-21, bk. İndeks; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 165-172; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târîhi'l-ḥulefâ* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâi), Leiden 1973, s. 115-120; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XI, 178-360; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 33-103; İbn Hallikân, *Veḳeyât*, I, 350-356; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, I, 231-235; İbnü't-Tiktakâ, *el-Faḥrî*, s. 237-238; İbn Manzûr, *Muḥtaṣaru Târîhi Dimaşq*, VI, 85-94; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 275-298; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*?, XII, 30-41; Kütübî, *Fevâtü'l-veḳeyât*, I, 290-292; Sübkî, *Ṭabaḳât*, II, 38-56; Hüseyin b. Muhammed İbn Vâdirân, *Târîhu'l-Abbâsiyyîn* (nşr. Müncî el-Kâbî), Beyrut 1993, s. 570-628; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbâside de 749 à 936*, Damas 1959-60, II, 270-286; a.mlf., "La politique religieuse des successeurs d'al-Mutawakkil", *St.I*, XIII (1960), s. 15-21; Hudarî, *Muḥâdârât: 'Abbâsiyye*, s. 254-271; M. Shamsuddin Miah, *The Reign of al-Mutawakkil*, Dacca 1969; a.mlf., "Some Aspects of Revenue Administration under the Early Abbâsids with Reference to al-Mutawakkil", *JPHS*, XIV/3 (1966), s. 172-179; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebe*, IV, 12-13 vd., 643, 652 vd.; Tâhir Muzaffer el-Amîd, *el-İmâretü'l-Abbâsiyye fi Sâmerâ'* fi 'ahdeyi'l-Mu'taşım ve'l-Mütevekkil, Bağdad 1396/1976; M. Manazir Ahsan, *Social Life under the Abbasids*, London 1979, bk. İndeks; Cebraîl Süleyman Cebbûr, *el-Mülûkû's-şu'arâ*, Beyrut 1401/1981, s. 135-137; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, bk. İndeks; Nâdiye Hüsnî Sakr, *Maḥla'u'l-âşri'l-Abbâsiyyi's-şânî: el-İtticâhâtü's-siyâsiyye ve'l-ḥadâriyye fi hilâfeti'l-Mütevekkil 'Alellah 232-247*, Cidde 1403/1983; W. Muir, *The Caliphate its Rise, Decline and Fall*, London 1984, s. 519-526; Sâdik Cevdet, *er-Rihletü'l-Mütevek-*

kiliyye ilâ Dimaşq, Ürdün 1985; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986, s. 161-162, 164, 169-172; a.mlf., "al-Mutawakkil 'Alâ'llah", *EI²* (İng.), VII, 777-778; Ekrem Hasan el-Ulebi, *el-Ḥalife el-Mütevekkil 'Alellah Ca'fer: Naşırü's-Sünne*, Beyrut 1407/1987; J. M. Fiey, *Aḥvâlü'n-naşârâ fi hilâfeti beni'l-'Abbâs* (trc. Hüsnî Zîne), Beyrut 1990, s. 151 vd.; A. A. Vasiliev, *el-'Arab ve'r-Rûm* (trc. M. Abdülhâdi Şuayra), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), bk. İndeks; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fâtima Evlâdî*, İstanbul 2004, s. 301-319; N. Abbot, "Arabic Papyri of the Reign of Ca'fer al-Mutawakkil Ala'llah", *ZDMG*, XCII (1938), s. 88-135; J. E. Bencheikh, "La cénacle poétique du calife al-Mutawakkil (m. 247). Contribution à l'analyse des instances de légitimation sociolittéraires", *BEO*, XXIX (1977), s. 33-52; Behcet Kâmil et-Tikritî, "el-Hissü'l-'Arabî fi siyâseti'l-ḥalife el-Mütevekkil 'Alellah el-'Abbâsî (232-247 h.-847-861 m.)", *el-Mü'errîhu'l-'Arabî*, sy. 54, Bağdad 1417/1996, s. 149-159; Christopher Melchert, "Religious Policies of the Caliphs from al-Mutawakkil to al-Muqtadir", *Islamic Law and Society*, III/3, Leiden 1996, s. 320-330; S. K. Hamarneh, "al-Mutawakkil, Imam al-Shâfi' and the Mu'tazilites (Revival of the Sunnah)", *HI*, XIII /1 (2000), s. 7-31; K. V. Zetterstéen, "Mütevekkil", *İA*, VIII, 863-864.

MAHMUT KIRKPINAR

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Muhammed b. Ebû Bekir

(المتوكل على الله محمد بن أبي بكر)

Ebû Abdillâh el-Mütevekkil-Alellâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Abbâsî (ö. 808/1406)

Mısır Abbâsî halifesi (1362-1377, 1377-1383, 1389-1406).

746'da (1345) doğdu. Cemâziyelevvel 763'te (Mart 1362) ölen babası Mu'tazid-Billâh'ın ardından halifelîğe getirildi ve üç dönem halinde toplam kırk yıl hilâfette kaldı. Mütevekkil 777'de (1376) hac niyetiyle Kahire'den ayrılan Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref II. Şa'bân'la birlikte bulunuyordu. Akabe'ye ulaştıkları sırada yanlarındaki bazı emirlerin çıkardığı karışıklıklar ve ölüm tehditleri üzerine sultan gizlice Kahire'ye kaçtı ve bir süre sonra yakalanarak öldürüldü (*DİA*, XXIX, 66-67). Bu arada Akabe'deki emirler Mütevekkil'e sultanlık önerdiler; ancak o bu teklifi kabul etmedi ve Kahire'ye döndüğünde öldürülmesine büyük tepki gösterdiği II. Şa'bân'ın yerine tahta çıkarılmış olan yedi yaşındaki oğlu el-Melikü'l-Mansûr Alâeddin Ali'ye kendi eliyle sultanlık hil'atı giydirdi. Dört ay sonra, II. Şa'bân'ın öldürülmesine tepki göstermesi ve ardından o sırada yönetimi elinde tutan atabekü'l-asâkir Aynebek'in ço-

cuk sultanı tahttan indirme teklifine karşı çıkıp onun rakibi Emîr Karatay et-Tâzî'yi desteklemesi gibi sebeplerle Aynebek tarafından makamından indirildi. Ayrıca Emîr Aynebek onu Kûs'a sürgüne göndermeye karar verdi ve yerine yeğeni Ebû Yahyâ Zekeriyây'ı Mu'tasım-Billâh lakabıyla halife ilân etti. Ancak diğer emirler Aynebek'in kimseye danışmadan gerçekleştirdiği bu emrivâkilere razı olmadı. Onların tepkisi üzerine Aynebek halifeyi sürgüne göndermekten vazgeçtiyse de kararı muhalif emirleri tatmin etmedi. Bunun üzerine Aynebek on beş gün sonra Mütevekkil'i makamına iade etti (20 Rebiülevvel 779 / 27 Temmuz 1377) ve artık ona karşı çok hürmetkâr davrandı.

Receb 785'te (Eylül 1383) Mütevekkil'in adı bir isyan hazırlığına karıştı. Bir grup emirin sultanı devirip yerine Mütevekkil'i geçirmek için hazırladıklarının duyulması üzerine harekete geçen Sultan Berkuk onu ve birlikte oldukları söylenen emirleri huzuruna çağırıp yüzleştirdi. Kumandanlardan bazıları Mütevekkil'in Berkuk'un sultanlığını isteyerek onaylamadığını, onun sultanlık makamını gasbettiğine inandığını ve haksız vergiler koyduğunu söylediğini ileri sürdüler. Bunları duyunca kılıcını çekerek Mütevekkil'in üzerine yürüdüğü sırada üst rütbeli emirler tarafından güçlükle sakınleştirilen Berkuk mezhep başkadılarından onun idamı için fetva istediysede alamadı ve kendisini halifelikten indirip Kal'atül-cebel'de hapse attırmakla yetinmek zorunda kaldı; ardından yeğenlerinden Ebû Hafs Ömer'i Vâsiḳ-Billâh lakabıyla halife ilân etti. Dört ay sonra yaptıklarına pişman olduğunu söyleyerek Mütevekkil'den özür diledi ve onun Kal'atülcebel'deki bir evde gözetim altında ailesiyle birlikte oturmasına izin verdi (Zilkade 785 / Ocak 1384).

Şevval 788'de (Kasım 1386) Halife Vâsiḳ-Billâh ölünce emirlerin ve halkın Mütevekkil'i istemesine rağmen Berkuk, Vâsiḳ'in kardeşi eski halife Mu'tasım-Billâh Ebû Yahyâ Zekeriyây'ı çağırdı ve ona biat etti. 791 (1389) yılı başlarında, Halep nâibi Yelboğa'nın isyanı ve onun isyanını bastırmakla görevlendirildiği halde yanında yer alan Malatya nâibi Mintaş'ın direnişi büyüyünce Berkuk, Mütevekkil'i evinden aldırarak tekrar hapse attırdı. Ancak isyanın giderek genişlemesi ve isyancıların Mütevekkil'in durumunu buna sebep göstermeleri Berkuk'u onunla barışmaya zorladı ve kendisini huzuruna getirmeye yaptıkları için özür diledi. Ardından kaledeki evine dönen Mütevekkil yaklaşık iki ay sonra tekrar halife ilân edilinceye kadar orada oturdu. Yelbo-